תרנגולאי הבר בעולם ובישראל

סדרת התרנגולאים (*Galliformes*), שעימה נמנים עופות מפורסמים כדוגמת הטווס, הפנינית, הפסיון והשכווי, היא סדרה של עופות קרקע אוכלי זרעים, כבדי גוף ותעופה. הם מאופיינים בכנפיים וראש קטנים יחסית, אך מצוידים ברגליים חזקות מאוד ובמקור עבה, חד ומאסיבי. מגוון המינים הוא גדול וכן אסטרטגיות הרבייה, והזכרים של רבים מהם בולטים בצבעיהם, בתצוגות הראווה המוקפדות ובקרבות העזים שהם מפגינים בעת החיזור. הם נפוצים אומנם בכל היבשות, למעט אנטארקטיקה (אך כן פעילים בטייגות באזורים הארקטיים של האלפים האירופיים ובהימליה, כדוגמת השכווי האירופי והפטרמיגן, הידועים ביכולת ההסוואה המופלאה שלהם בשלג בהתאמה לשלבי ההפשרה שלו). עם זאת, יש לציין כי כשליש מהם מצויים בסכנת הכחדה בשל פעילות האדם, כגון ציד, איסוף ביצים, מסחר ופגיעה בבתי גידול. בישראל שוכנים ארבעה מינים בלבד: חוגלת הסלע, הקורא המדברי, הפרנקולין השחור והשליו הנודד.

כתב: **ד"ר חיים מויאל**

צילמו: **שלמה ולדמן, אבנר וולברום וחיים מויאל**

נקבת קורא מדברי שאימצה משפחה נוספת של אפרוחים. "משמעת מים" היא קריטית עבור אוכלי הזרעים, במיוחד בחבל המדברי. צילם: שלמה ולדמן

אייר: חיים מויאל

1. שכווי הערבות (Pinnated Grouse), מין צפון אמריקאי המצוי בסכנת הכחדה. הזכרים נוהגים לנפח את צידי צווארם ולהצליף בזנבותיהם. צילם: שלמה ולדמן

2. פרנקולין שחור, זכר. מין מיוחד זה שוכן באזורים נמוכים המעוטרים בצמחים ובמים, בעיקר לאורך השבר הסורי-אפריקאי. הזכר ססגוני ומפליא בקריאותיו הטריטוריאליות המיוחדות מדי יום. צילם: אבנר וולברום

3. שכווי כהה (Dusky Grouse). מין שכווי צפון אמריקאי החי בעיקר ביערות מחטניים באזור ילוסטון. הוא ניזון בעיקר מעלים, והאפרוחים ניזונים בלעדית מחרקים עד גיל עשרה ימים. צילם: Mark

סדרת התרנגולאים (*Galliformes*) היא סדרה של עופות קרקע כבדי גוף וקטני ראש וכנפיים הנפוצים בכל היבשות, למעט אנטארקטיקה (אך כן בהימליה ובטייגות הארקטיות של צפון אירופה, שם שוכנים לדוגמה השכווי האירופי והפטרמיגן, הידועים ביכולת ההסוואה המופלאה שלהם בשלג ובשלבי ההפשרה שלו).

נציגי סדרה זו נחשבו משחר ימיו של האדם כעופות מועדפים לציד, בשל כובד תעופתם ושומנם הרב. המפורסמים ביותר בקבוצה זו הם בני משפחת הפסיוניים (הכוללים גם את השכווים, הטווסים ואת כל מיני הבר המצויים בישראל). משפחות נוספות הן שלווי העולם החדש (Odontophoridae) שלהם אין דורבן ברגליהם האחוריות, ו–Caracidae שנציגיה עתיקי היומין שוכנים באזורים הטרופיים ומקננים על עצים, ורק לאחרונה הוחלט על סמך מחקרים תורשתיים לשייך אותה לסדרת התרנגולאים. שתי המשפחות הנוספות הן משפחת המגפודים (Megapodiidae) האוסטרליים, הכוללת את תרנגולי הבר ועופות האינקובטור המיוחדים (שיתוארו בהמשך), ומשפחת הפניניתיים (Numididae) המוכרת, שנציגיה בויתו לנוי ולמאכל (מאפריקה) והופצו בכל העולם כבר בתקופות העתיקות (מופיעים גם בפסיפסים בבתי כנסת עתיקים בישראל). הזכרים מצוידים בדורבן בצד האחורי של רגליהם, שבאמצעותו הם נוהגים לחפור למטרות שונות, החל מניכוש צמחים בעת בניית גומת הקן בעונת הרבייה וכלה בחשיפת שורשים למאכל. אצל הפרנקולין הדו–דורבני (Francolinus bicalcaratus) ממרוקו וממערב אפריקה לזכר יש באופן יוצא דופן שני דורבנים בכל רגל, ובני הזוג נראים זהים בכל עונות השנה, בניגוד גמור למקורבו השכיח בארצנו – הפרנקולין השחור.

אי אפשר להתעלם מיופיים של הזכרים, כמו למשל במיני פסיון מסוימים שמרביתם הוצגו בשבי האצילים והמלכים ונוצלו לספורט ציד קולוניאלי מסורתי כבר במאה ה–18. הם עוררו עניין רב ונערכו מסעות לצורך הכרת חייהם ותפוצתם בעולם. הפסיון חום–האוזן (*Crossoptilon mantchuricum*), לדוגמה, הפך לסמל האומץ בסין, ונוצות הזכר הנאות נוצלו על ידי מלכי שושלת צ'ינג לעיטור ארמונותיהם, וכן על ידי גנרלים רבים במסעות קרב. רבים ממיני הפסיון הוצגו גם למטרת "ספורט" ירי בחצרות של בתי מלוכה ואחוזות של אצילים באירופה (בעיקר בבריטניה). לא פחות מ–50 אחוז ממיני הפסיונים נמצאים בסכנת הכחדה בשל הציד האובססיבי והקל יחסית, ועל כן גורמי שמירת טבע במדינות שונות בעולם שמו להם כמטרת–על להגן עליהם ולאושש את האוכלוסיות המצויות בסיכון חמור. בהקשר זה ראויים לציון "ארגון הפסיון העולמי" (WPA) וכמובן Birdlife International.

חשיבותם האקולוגית של תרנגולאי הבר היא גדולה, בשל היותם מפיצי זרעים של צמחים רבים ומשמידי מזיקים כדוגמת הארבה, התיקן, החגב וחרקים אחרים. שייכים אליהם גם מינים שבויתו זה מכבר והוצגו בכל העולם, כמו תרנגול הבית (בוית מ–*Jungfowl* – תרנגול הבר בדרום–

מזרח אסיה וסין לפני 8,000 שנה), תרנגול הודו (בוית במקסיקו על ידי שבטי המאיה במאה הרביעית לפנה"ס) ומיני שליו מסוימים, כמו השליו היפני. בסדרה נמנים לא פחות מ–290 מינים, המסונפים לשש משפחות שונות, כשבישראל מיוצגת רק משפחת הפסיונים שבה ארבעה מינים בלבד (על פי ממצאי מאובנים, בעבר הפרהיסטורי שכנו בארץ ישראל מינים נוספים, כמו מין של פסיון).

ריצה ותעופה

רגליהם ואצבעותיהם העוצמתיות מסגלות אותם לריצה מהירה וניתור, ותעופתם אומנם כבדה והם ממעטים לנצלה אלא ממש בלית ברירה, אך היא מהירה, חזקה, שטוחה ומתבצעת למרחקים קצרים ביותר. שרירי התעופה שבחזם הם מאסיביים, אך העומס על כנפיהם גדול בשל שטח פניהם הקטן יחסית לכובד משקלם הרב (נגזרת משומנם הרב ומאגירת מזון בזפק ובקורקבן, הוא קיבת השרירים שלהם המעידה אגב על כשרותם ביהדות). התעופה מתפרצת, לרוב מתבצעת כהימלטות על ידי ניתור לאוויר עם נפנופי כנפיים מהירים ורעשניים המוחלפים במעין גלישה, ושוב רפרוף לפני הנחיתה לקרקע הרחק מהמאיים, וזאת לאחר שקודם לכן ניסו להימלט בהליכה מהירה או ריצה. רובם ככולם מוגדרים כיציבים בארצות מוצאם ואינם מבצעים נדידה ארוכת טווח, למעט השליו (*Cuturnix cuturnix*), שהוא היחיד שניחן בתעופה ממושכת ואקטיבית. בלילה, בנדידתו, הוא חוצה את כל הים התיכון ומגיע ליבשה באפיסת כוחות (תנועה עונתית מההרים הגבוהים לאזורים הנמוכים וההיפך, בהתאם לאקלים, קיימת ותועדה אצל מינים שונים, לרבות החוגלה והקורא).

הגדול בתרנגולאים הוא מיודענו תרנגול ההודו (*Meleagris gallopavo*), שמשקלו עשוי להגיע ל–18 ק"ג ואורכו למעלה ממטר. הקטן בתרנגולאים הוא השליו הסיני (*Excalfactoria chinensis*), שגודלו כדרור הבית, אורכו 13 ס"מ ומשקלו כ–45 גרם בלבד.

מקומות חיות

התרנגולאים פעילים במרבית מקומות החיות העיקריים בעולם, החל מהאזורים הטרופיים ויערות–העד ועד למדבר הצחיח, מההרים האלפיניים (כדוגמת השכווים והחוגלה) ועד למקומות הנמוכים בעולם (כדוגמת הפרנקולין השחור והקורא המדברי). בישראל, חוגלת הסלע (*Alectoris chukar*) היא המצויה ביותר ברוב אזורי הארץ, והיא פעילה במיוחד במדרונות סלעיים עם שיחים, באזורי כרמים, מטעים לצד אזורים מסולעים, ואף המדבר והספר. הקורא המדברי (*Ammoperdix heyi*), לעומת זאת, פעיל מלבד באזורי חפיפה עם החוגלה, בעיקר במישורים מלוחים שוממים, מדרונות תלולים מאוד, ואדיות מדבריים עשירי חלוקים ומעוטי צמחייה, וגם בשטחים של מטעי תמרים. הפרנקולין השחור (*Francolinus francolinus*) שמוצאו ומוצאם של מרבית בני סוגו הוא מאפריקה, שוכן לאורך השבר סורי–אפריקאי ומעדיף בעיקר אזורי ביצות העשירים בצמחייה מתאימה, ובכלל זה עמקים רדודים ונמוכים. זה האחרון בוחר להיות גם פעיל בשטחים חקלאיים. השליו (*Cuturnix cuturnix*), המעדיף בבירור אזורים חקלאיים, לרבות שדות תבואה (חיטה, תלתן, תירס וכדומה), אף על פי שהוא בעיקר מין נודד בארצנו השוהה ימים עד שבועות אחדים, גם הוא בחר לקנן באורח נדיר יחסית בעמקי הארץ שופעי התבואה והיבול. רבים מהם בוחרים ללון במשותף או לחוד על שיחים מוגנים או במחסה בשיחים או נקרות סלעים ובורות.

הקורא והחוגלה מוגדרים כמינים סימפטרים, דהיינו חולקים את מקומות החיות באזורי ההשקה של הגבולות ביניהם, במיוחד בנגב. במחקר שבוצע על ידי דאגן ופינשאו אשר בדקו בתנאי מעבדה עם מים איזוטופים (המזוהים היטב בגוף) את ניצולת המים ואיבוד אנרגטי בתנאי חום קיצוניים, גילו כי בניגוד לתחזית הצפויה אין ביניהם הבדל פיזיולוגי כלל וכלל (פרופורציונלית כמובן להבדלים שבמסת הגוף שלהם), וזאת אף על פי שהקורא שוכן בתנאים שחונים יותר.

מזון

מרביתם אוכלי כול באור יום (רבים מהם פעילים בשעות הבוקר המוקדמות ולפני השקיעה) ועיקר תפריטם מן הצומח (שורשים, ניצנים, עלים צעירים, פירות וזרעים), אך גם מן החי (תולעים, חלזונות ומיני חרקים ופרוקי רגליים שונים). הם מבלים זמן רב בחיפוש אחר מזון אשר הערך התזונתי שלו דל יחסית. התאמתם למזון הצמחי מתבטאת במקור עבה, חזק וקצר, לפיצוח הזרעים, ומשום כך הם נאלצים להרוות את צימאונם במים עד כדי תנועה במידת הצורך של עשרה ק"מ, כפי שתועדה אצל החוגלה. הימצאות המים כה חשובה לדידם של מיני תרנגולאי בר רבים, ואף אלו שלנו, עד כי השפעתה קריטית על צפיפות האוכלוסייה שלהם.

מיני דגניים (Cereals) הם מרכיב עיקרי במזונם של תרנגולאים רבים, ובהם גם אלה החיים בארץ, אך בעונה הם נהנים גם מתאנים, מצמחי תבלין, מזיתים ומפירות שונים המצויים במקומות חיותם. במחקרים שונים התברר כי הצעירים בוחרים בדיאטת חלבונים עשירה יותר מן החי, לרבות חרגולים, חגבים, צרצרים, נמלים והנימפות או הזחלים שלהם, ומכאן תועלתם הרבה הנוספת לאדם. על פי מחקר שבוצע על ידי קאם וקבוצתו, על הרכב מזונו של הקורא המדברי, התברר כי 80 אחוז מהמזון שהוא צורך בקיץ התבסס על זרעים, 18 אחוז על חומר צמחי ירוק, ושני אחוזים על חרקים. בחורף, על פי אותו מחקר, המזון היה מורכב מ–90 אחוז חומר ירוק לא אנרגטי במיוחד, מה שאילץ את הקבוצה לרדת לערבה החמה יותר כדי לצבור יותר אנרגיה על ידי אכילת זרעים וחרקים.

רבייה

מרבית התרנגולאים מקיימים קשר זוויגי מונוגמי, והזכרים אגרסיביים בעת החיזור. כהסתגלות מעולה להיותם מקנני קרקע, הבגרות המינית מהירה (שנה–שנתיים בלבד במינים רבים, ואף במינים שלנו), תטולת הביצים גדולה (לעיתים בשני מחזורי קינון עוקבים או סימולטניים), והעצמאות של האפרוחים כמעט מוחלטת כבר מבקיעתם הבו–זמנית מהביצים.

בקרב מיני תרנגולאים אשר חזותם לא ראוותנית, כמו במקרה של חוגלת הסלע, הקשר הזוגי יהיה מונוגמי. מעטים מהם מקיימים לעיתים

1. פרנקולינים זכרים במאבק על הרמון של נקבות. הזכרים לא משתתפים כלל בטיפול או בהשגחה על האפרוחים. צילם: שלמה כהן
2. שכווי חד-זנב (Sharptail Grouse), מין צפון ומרכז אמריקאי, אשר חיזורו המרהיב מלווה ברקיעות רגליים מהירות מאוד על הקרקע ברחבת הלק, כ-20 פעם בשנייה. צילם: Patti Petersen
3. זכרים של שכווי הלענה (Sedge Grouse) ניצבים מנגד לתחילת הקרב ביניהם. בהמשך המאבק יתקוטטו כמה זכרים על חסדי הנקבות ברחבת לק, תוך שהם מציגים להשוואה את שני השקים המנופחים שבתחתית צווארם, בליווי קולות בעבוע מים מחודד נוצות וזקור. המנצח הראוי יזכה לרוב ב-80 לפחות מן הנקבות. באדיבות: US Forest Service

רחוקות גם קשר ביגמי, ואילו רוב מיני הפסיונים והשכווים יבחרו בקשר זוגי פוליגמי (קשר זוויגי של זכר אחד עם כמה נקבות). המינים הפוליגמיים המובהקים הם הטווס (*Pavo cristatus*), מיני הפסיון והשכווים, לדוגמה שכווי הלענה (*Centrocercus urophasianus*) שמקורו מתת–היבשת ההודית. שם, בעת חיזורם של הזכרים בכרכס מרמס (רחבת לק) מציגים הזכרים לראווה את מרכולתם אל מול זכרים מתחרים ונקבות אדישות, תוך פריסת כנפיים והרטטתן, והשמעת קולות מיוחדים המופקים בחזה השומני. במקרה של הטווס מתבצעות הצגה ופריסה של הזנב המפואר בליווי קריאות רמות. הדגירה וליווי האפרוחים מתבצעים במינים אלו רק על ידי הנקבה. קרבות עיקשים בין זכרים ידועים אצל מרבית מיני התרנגולאים, וככל שהכרבולת (*comb crest*) אדומה וגדולה יותר כך רמת הטסטוסטרון שלהם עשירה יותר. במקרה של הקורא, והפרנקולין שלנו, קריאות החיזור והפרסום של הזכרים הן רמות, מיוחדות ונשמעות למרחוק. מרבית המינים טריטוריאליים בעונת הרבייה, והזכרים נוהגים להדגיש זאת על ידי קריאות חזקות האופייניות לכל מין בנפרד. בהמשך מתבצעים ריטואלים מתקדמים עד להזדווגות ממש. כך למשל אצל החוגלה, הזכרים מנופפים תחילה בנוצות לחייהם בלוויית קריאות עדינות, וצועדים כשהם מציגים להשוואה את צידי גופם המפוספס. לאחר מכן הם נגררים, במידת הצורך, למעין קרב פיזי, כולל דחיפת ראש, אחיזת נוצות גב או בטן. המנצח הגאה פוסע נרגש לקראת הנקבה וממשיך את חיזורו על ידי ביצוע חצאי מעגלים סביבה, בליווי סדרה של קריאות נרגשות של שני המינים. אחר כך הזכר מכופף את גופו למצב אופקי ומפשיל את כנפיו מטה, תוך שהוא מקרצף את האדמה בטפריו ומזיז אבנים באגרסיביות, ורק אז הוא מעז לעלות על גב הנקבה ולהזדווג עימה למשך כשלוש שניות בלבד.

2

הקן נבנה על הקרקע (למעט במינים אקזוטיים שוכני עצים באזורים הטרופיים), לרוב במחסה, אזורי סלעים, בשטח פתוח, או בתוך צמחייה נמוכה, בהתאם למין המקנן (החוגלה מעדיפה לקנן באזורים מסוימים בסמוך לצמחי סירה קוצנית, דגניים ואפילו קוצים). הקן, שהוא גומה מכוסה עשב ועלים, נבנה על ידי הנקבה. מספר הביצים נע לרוב בין שש ל–15 (סגלגלות ולרוב מבריקות, לבנות או בצבע קרם, לעיתים עם דגם ניקוד עדין מאוד), אך במינים שוכני יערות התטולות קטנות יותר עד לכדי מחצית ומוגנות יותר.

במינים מסוימים, כחוגלה וקורא, תועדו מקרים של הטלות משותפות. הגדילה לעשות הליפואה המצויה (*Leipoa ocellata*) ממלאווי (שנקראת בשם העברי הראוי לה – דגרתל), העשויה להטיל עד 35 ביצים (יותר מכפול ממשקל גופה), המוחבאות היטב ומודגרות מהחום השורר בתוך תלולית תל שהיא בונה מעל קומפוסט נרקב (הנקבה נוהגת למדוד את הטמפרטורה בעזרת חיישני מקורה, כדי לוודא שהיא עומדת על 33 מעלות צלסיוס, והיא מווסתת את הטמפרטורה על ידי פתיחה או סגירה של "פתחי אוורור").

1. שתי חוגלות שותות. על פי מחקרים שונים מקור מים חשוב מאוד לאוכלי זרעים כדוגמת מין זה, והוא למעשה קובע את צפיפות האוכלוסייה ופיזורה. צילם: אבנר וולברום **2.** חוגלה עם חמישה אפרוחים. לחוגלה אין דו-פרצופיות זוויגית ניכרת, בניגוד למיני תרנגולאים רבים. האם לרוב מובילה אותם בבטחה בינות הסלעים והשדות החקלאיים, ובהתקרב פולש יתר על המידה תשחק את משחק "הציפור הפצועה", בליווי קולות מצוקה ושמיטת כנפיים אל הקרקע כדי להרחיקו מאפרוחיה. צילם: שלמה ולדמן **3.** טווס פורס את זנבו לראווה. מין זה נחשב למרהיב ביותר בבני סדרתו. הגודל, הסימטריה, שלמות הצורות וחוזק הצבעים הפיזיקליים שבנוצות הזנב הם עדות לחוזקו והצלחתו אל מול הזכרים האחרים בתחרות על מרבית הנקבות שבסביבתו. פרופ' אמוץ זהבי טבע את המונח "עקרון ההכבדה", שנחשב לאחד העקרונות החשובים בהתנהגות עולם החי, כשמקור השראתו העיקרי היה מין מופלא זה. צילם: חיים מויאל

3

1

אצל החוגלות תועדו גם שני מחזורי קינון, ובמקרה שהתטולות חופפות בזמן באחת מהן מטפל הזכר. תועדו גם תטולות חוזרות במקרים של פגיעה טוטלית בביצים או באפרוחים. הדגירה על הביצים מתבצעת אצל כל המינים רק לאחר הטלת הביצה האחרונה, הליך שנמשך כשבוע עד עשרה ימים, ועל כן הבקיעה היא סינכרונית, שבה לא קיימים הבדלי גילים בין הצאצאים וגם לא תוקפנות כלשהי.

האפרוח מוגדר כעוזב קן, פקוח עיניים וכמעט עצמאי בחיפוש מזון, אך מוגן ומובל על ידי שני ההורים (או רק על ידי הנקבה, אם הזכרים הם מינים ראוותניים) למקורות מזון ומחסה. במינים מסוימים תועדה התופעה שבה האם משחקת פצועה, תוך הצגה של גרירת כנפיים "שבורות" ומשיכת תשומת לב של פולש מאיים כדי להרחיק אותו מאפרוחיה. כך במקרה של חוגלת הסלע (שבה צפיתי בעצמי מבצעת את ההצגה), וכן במקרה של שכווי הצווארון ובמינים נוספים שתועדו מבצעים זאת. האפרוחים מסוגלים לעוף לאחר שבעה עד 12 יום, בהתאם למין המדובר (אך הם מגיעים לבגרות רק לאחר שלושה–שמונה שבועות).

הצלחת הקינון נקבעת בהתאם לזמינות המזון, כאשר גם ההורים מצליחים לצבור מסת גוף נוספת וחיונית, זמן מספיק לפני תהליך הרבייה. מחקר שנערך על קורא מדברי בשמורת יעלים בסעודיה, איישש את התיאוריה כי עושר של מזון במקומות חיות תלוי בשינויי אקלים עונתיים. במהלך העונה החמה, שהיא יבשה וללא משקעים, בין סוף אפריל לספטמבר (אז הטמפרטורות עולות מעל 45 מעלות צלסיוס), הקוראים מעדיפים בבירור את החלק התחתון של ואדיות מוצללות המעוטרות בצמחייה צפופה ובבולדרים, כדי להסתתר ולנצל מים זמינים. בימים פחות חמים (בין אוקטובר למרס), פיזור הקוראים גדול יותר ובולט בבירור במורדות הגבוהים ובפסגות ההרים, אשר שופעים מים.

קולות וקריאות

ישנן קריאות שונות למצבים שונים, כמו במקרים של התקרבות בני אדם, דורסים, יונקים טורפים, קריאות המציינות מציאת מזון, וקריאות פרסום רמות הכוללות קולות חיזור והזדווגות.

1. חוגלת סלע בעת ניסיון לזנק ולהמריא. ניתן לזהות בקלות כי כנפיה של החוגלה קטנות ומעוגלות יחסית לגופה הגוצי והכבד, ועל כן היא אינה מתלהבת כחברי קבוצתה לעוף, אלא ממש בלית ברירה. צילם: אבנר וולברום

2. פסיון סיאמי (Siamese Fire-back Pheasant), הציפור הלאומית של תאילנד. הוא חי ביערות דרום-מזרח אסיה. חיזורו של הזכר מלווה בשריקות אופייניות ובחבטות כנף מהירות.

3. החוגלה מעדיפה בבירור שטחים סלעיים באזור הים תיכוני, אבל גם בספר ובמדבר. רגליה ואצבעותיה החזקות מאוד מסגלות אותה גם לטיפוס במדרונות. צילם: חיים מויאל

4. פרנקולין צהוב צוואר (Yellow-necked Spurfowl), מין מזרח אפריקאי. למין זה אין דו-פרצופיות זוויגית בולטת, למעט הדורבן המצוי בצד האחורי של רגליו של הזכר, בדומה למיני התרנגולאים האחרים. צילם: שלמה ולדמן

אצל חלק מהתרנגולאים נשמעות הקריאות למרחק של קילומטרים רבים, כמו במקרה של הטווס והפנינית. כך גם קריאות הפרסום הייחודיות של חוגלת הסלע בעונת הרבייה ("צ'אק-צ'אק-צ'וקר" – ומכאן שמה הלטיני ושמותיה בשפות האירופיות השונות). קריאות החיזור של החוגלה רכות, מתמשכות וצרודות יותר ("צ'אר-צ'ראר"), ואילו בעת אכילה משמיעות החוגלות קריאות כמו "טוק-טוק".

קריאות האזהרה הן סדרה מהירה של "ויט-ויט-ויט", והן מושמעות בעת סכנה מיידית ומוחשית של טורפים, ונפסקות עם התקרבותם. ישנם מינים שקטים יחסית, כמו הפרנקולין החי בארץ, למעט קריאות הפרסומת הייחודיות מאוד של הזכר המושמעות בעיקר בזריחה, כשהוא ניצב במקום בולט ומשמיע סדרה חורקנית, משתנה וללא הפסקה של קריאות ייחודיות במקצב מיוחד הנשמע בערך כך: "צ'ק-צ'יק-צ'יראקיק". לעיתים מצטרפות אליו ציפורים אחרות.

הקורא המדברי משמיע לרוב קריאות קצרות, חוזרות ומהירות להפליא, דווקא לפני השקיעה. הן נשמעות "קוואי-טיאו-קוואק" או "קיו-קיו-קיו" או "פרוף-פרוף-פרוף". בשל העובדה כי בעבר היה הקורא המקראי נפוץ ברחבי הארץ וקריאותיו מיוחדות ולא נשכחות, אני הייתי מעז ומזהה את הקורא המקראי עם הקורא המדברי. ראוי לציין כי במינים רבים של תרנגולאים אף הכנפיים מפיקות קולות שריקה, בהתרוממותן ובמעופן הקצר (אולי כדי להבהיל את הפולש ההמום מההתפרצות).

סכנות

על פי החוקרים טיילור והילטון, רבע מכלל התרנגולאים בעולם נמצאים בסכנת הכחדה, מרביתם באזורים המיוערים והטרופיים. הסכנות המשמעותיות ביותר נובעות כתוצאה מציד אינטנסיבי, המתבצע בקלות בלתי נסבלת (הם משמשים מקור חלבוני נפוץ באזורים מסוימים וכמובן לנוי), "ספורט" הציד הבזוי שעדיין לא עבר מהעולם, ואיסוף ביצים (בעיה הקיימת במיוחד אצל של הדגרתלים מאוסטרליה ואינדונזיה המצויים בסכנת הכחדה), אך מינים מסוימים חווים סכנות

1. שליו נודד, זכר. מין תרנגולאי מוכר הנוהג, בניגוד לכל בני סדרתו, לנדוד למרחקים ניכרים, תוך שהוא חוצה את הים התיכון. המין נפגע קשות מציד מאסיבי, בעיקר בעזרת מכמורות באזורי הנחיתה שלו בחופי הים התיכון. ציורי קיר מצריים עתיקים מתארים זאת בבירור, וכך גם מרומז בסיפור המקראי ("נס השליו"). צילם: חיים מויאל

2. פסיונים מצויים, זכרים ונקבות. מין אסייתי שהוצג באירופה, ניו-זילנד וצפון אמריקה, בעיקר למטרת נוי וציד, שכאז ועד היום נהוג בקרב בני אצולה (בעיקר באנגליה). צילם: Jorma Peltoniemi

3. פסיון מצוי (Common Pheasant). הזכרים ראוותנים ומעוטרים בקולר ובזנב ארוך המכביד עליהם בתעופה. מין זה, כמו חלק מבני משפחתו, הוא פוליגמי ועשוי להטיל עד 20 ביצים על הקרקע. צילם: Rob Mitchell

4. שכווי הלענה, נקבה על רקע השלג. הנקבות במין זה, כמו רבים מבני קבוצתו, הן בצבעי הסוואה כנגזרת מקינונן על הקרקע והסכנה לחשיפתן בפני פולשים. צילם Alan Schmierer

5. אחד ממיני שכווי האשוח באלסקה. השכווים שם שורדים על ידי חפירה ברגליהם בשלג כדי לאתר עלים וזרעים, כשמרבית מיני העופות נדדו דרומה או ירדו אל העמקים. צילם: שלמה ולדמן

1. קורא מדברי, זכר המאופיין בכתם לבן בצידי עיניו. הוא שוכן במדבר, כמו גם במקומות יובשניים לגמרי. מין גוצי זה כמעט לא מעופף אלא מעדיף לברוח בריצה מהירה. צילם: שלמה ולדמן **2.** קוראים זכרים שותים ממקור מים במדבר. הקורא הסתגל פיזיולוגית גם למים מליחים במדבר וגם לחוסר מים בעונות השחונות ביותר. צילם: שלמה ולדמן

נוספות כמו הרעלות, כריתת יערות ופגיעה במקומות חיות. חשוב להזכיר את שליו ההימליה (*Ophrysia superciliosa*), שייתכן שנכחד לחלוטין כתוצאה מציד. ייתכן שהוא נמצא עדיין באזורים הנידחים ביותר בהרי ההימליה, אלא שהתצפיות האחרונות במין זה היו לפני כ–150 שנה.

גם חוגלת הסלע הנפוצה אצלנו נכנסה לסטטוס של נמצאת בסכנת הכחדה במדינות כמו לבנון, סוריה, פקיסטן ועירק – בשל ציד אינטנסיבי או איסוף ביצים בקינים. הקורא המדברי נכחד כבר מבנגלדש, ערב הסעודית, איטליה וספרד.

יש לציין את תפקידם החשוב של התרנגולאים, שמלבד הפצת זרעים והדברת חרקים מזיקים, גם מהווים מזון לטורפים ודורסים הנמצאים אף הם בסכנת הכחדה או התמעטות (כמו העיט הנצי, העיט הזהוב, בז הצוקים והנץ המצוי).

בישראל מיוצגת רק משפחת הפסיונים, אשר ארבעה מנציגיה שכיחים כאן, והם: חוגלת הסלע, קורא מדברי, פרנקולין שחור ושליו נודד, וזאת בהנחה שלא כוללים את המלכישליו, שלאחרונה התברר שהוא שייך מבחינה טקסונומית לרליתיים (בתוך סדרת העגוראים). מחוץ לעונת הקינון המינים סוליטריים ונמצאים ביחידות או בקבוצות קטנות של עד תריסר פרטים, כמו הקורא וחוגלת הסלע. חוגלת הסלע (*Alectoris C. Cypriotes*) היא היציבה והנפוצה מבין התרנגולאים בישראל, והיא נפוצה במרבית אזורי הארץ, לרבות החרמון. תת–המין *A. c. sinaica* בהיר וקטן יותר, והוא מקנן בעיקר מדרום לנגב ובסיני. על פי שיריחי, החוגלה נעדרת מהערבה, מאילת ומאזור ים המלח, שם נפוץ הקורא המדברי. הפרנקולין השחור, לעומת זאת, מעדיף אזורים נמוכים באזור השבר הסורי–אפריקאי, כמו עמק החולה, עמק הירדן וצפון ים המלח (מצוי פחות בגולן ועמק יזרעאל). על פי טריסטרם, הפרנקולין קינן גם בחוף השרון, עמק זבולון ועכו, למעשה עד תחילת המאה ה–20. ההכרזה בשנת 2000 בישראל על החוגלה כמין מוגן שאסור לצוד אותו, והקמפיין המוצלח של החברה להגנת הטבע, הביאו לכך שמגמת הירידה שנבעה מהציד של המין הזה נעצרה. מאז מתפשטת שוב אוכלוסייתו ברוב מקומות החיות שלו, ומצבו התייצב. הפרנקולין מוגדר בישראל כמין פגיע במקומות החיות שלו, על אף התפשטותו המוצלחת. לעומת זאת, מצבו של הקורא טוב ולא נשקפת לו סכנת ציד או פגיעה כלשהי במקומות החיות שלו. □

ד"ר חיים מויאל הוא מרצה לזואולוגיה
במכללת לוינסקי בתל אביב.